

Katholieke Nationale Commissie voor Oecumene
Guimardstraat 1 – 1040 Brussel

Commission Nationale Catholique pour l'œcuménisme
Rue Guimard 1 – 1040 Bruxelles

ce.belgica@interdio.be
02 507 05 93

Tweeënvijftigste oecumenische ontmoetings- en studiedag
Cinquante deuxième journée œcuménique d'étude et de rencontre

**Het levenseinde: hoe komen christenen tot een beslissing?
Uitdagingen voor het geloof**

**Fin de vie : comment les chrétiens arrivent-ils à une décision ?
Défis pour la foi**

Namur, l'Arsenal, samedi 03.11.2018

Euthanasie en het Nederlandse protestantisme¹ door Prof. dr. Theo A. Boer

Dames en heren,

In dit paper willen wij stilstaan bij de relatie tussen euthanasie en protestantisme. Net als in België is ook in Nederland de acceptatie van euthanasie deels een tegenreactie van een zich emanciperende samenleving tegen de als beknottend ervaren invloed van de religie. Maar terwijl in België inmiddels sprake lijkt te zijn van een regelrechte cultuuroorlog van seculieren tegen de Rooms-Katholieke kerk – waarbij die seculieren soms kunnen rekenen op bijval van Belgische protestanten –, is in Nederland iets anders aan de hand. In Nederland lijkt euthanasie juist voort te zijn gekomen uit het protestantisme zelf. Ik zeg daar nadrukkelijk bij: het Nederlandse protestantisme met zijn Calvinistische inslag. In dit paper zal ik eerst de relatie protestantisme-euthanasie kort historisch belichten. Daarna kijken we naar de inhoudelijke verbanden tussen beide.

1. Protestantse kerken, theologen, en professionals

Euthanasie werd in Nederland vanaf het begin geagendeerd en gesteund door belangrijke protestanten. Velen stellen dat het startsein voor de Nederlandse euthanasiëdiscussie werd gegeven door het boek *Medische macht en medische ethiek* uit 1969. Het boek was van de hand van de vrijzinnig protestantse psychiater J.H. van den Berg en werd gepubliceerd door de orthodox-protestantse uitgever Callenbach. Van den Bergs stelling was dat dokters zoveel lijden veroorzaken dat zij ook de moed moeten hebben om het leven desnoods actief te beëindigen.² De auteur illustreerde zijn betoog met indringende foto's over wat wij thans overbehandeling noemen. Drie jaar later, in 1972, kwam de Nederlandse Hervormde Kerk, dé Nederlandse protestantse volkskerk van die dagen,³ met een rapport dat in beginsel positief was over euthanasie.⁴ Net als bij van den Berg was het kernbegrip in dit stadium niet autonomie maar 'ernstig lijden'. Een opmerkelijk element in het rapport was de suggestie dat euthanasie soms in overweging moet worden genomen gezien het

---

¹ Dit paper is gedeeltelijk een bewerking van een lezing die ik in 2016 hield: Theo Boer, *Vrij om te sterven. Nederland, religie en het zelfgekozen levenseinde*. Groen van Prinstererlezing ('Groenlezing') 2016. Amersfoort: Wetenschappelijk Instituut voor de ChristenUnie, 2016.

² J.H. van den Berg, *Medische macht en medische ethiek*. Nijkerk: Callenbach 1969.

³ De Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in Nederland gingen in 2004 na een lang zogeheten 'Samen op Weg' proces op in de Protestantse Kerk in Nederland.

⁴ Nederlandse Hervormde Kerk, *Euthanasie. Zin en begrenzing van het medisch handelen*. Den Haag: Boekencentrum 1972.

tekort aan ziekenhuisbedden en gezien het nijpende probleem van de overbevolking.⁵ De reden waarom nauwelijks een kwart eeuw na het Nazisme zo'n vergaande positie kon worden ingenomen ligt ten dele in het toenmalige gebruik om zowel behandelweigeringen als actieve levensbeëindiging 'euthanasie' te noemen, het eerste passief, het andere actief. Daarmee raakte het woord euthanasie ingeburgerd.

De Gereformeerde Kerken in Nederland volgden in 1985 met het rapport *Euthanasie en Pastoraat*. Dit heeft als hoofdstelling dat euthanasie in het licht van het christelijk geloof niet onverantwoord behoeft te zijn. De Hervormde synode nam twee jaar later dit rapport ongewijzigd over.⁶ Deze positieve benadering van euthanasie door protestantse kerken in Nederland zou wereldwijd alleen nog worden nagevolgd door de Protestantse Kerk in België.⁷ Voorts is nog te wijzen op de bijdragen van de Leidse theoloog en medisch ethicus Heleen Dupuis, lange tijd lid van de Eerste Kamer en van 1981-1985 één van de eerste voorzitters van de NVVE (Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillige Levens einde), en van de protestantse Groninger ethicus dr. P.J. Roscam Abbing.⁸ Ook belangrijke protestantse artsen pionierden op dit terrein. Te denken valt aan Cees van der Meer, die de eerste Nederlandse medisch-ethische commissie oprichtte aan de toen nog Protestantse Vrije Universiteit, en de huisarts en latere hoogleraar Cor Spreeuwenberg.⁹ Van cruciaal belang was ook de protestantse theoloog Harry Kuitert, die zowel in als buiten de kerken welsprekend en meeslepend stelling nam voor euthanasie.¹⁰ Denk ook aan de vroege betrokkenheid van de protestantse omroepen NCRV en IKON bij het bespreekbaar maken van euthanasie. Natuurlijk waren er ook protestanten die bezwaar maakten: Van der Meer's opleider prof.dr. G.A. Lindeboom en een aantal protestantse ethici ter rechterzijde, zoals Jochem Douma, Willem Velema en Henk Jochemsen. Ook de drie kleine protestantse fracties in de Tweede Kamer gaven tegengas.¹¹ Die weerstand was echter in de protestantse mainstream ondervertegenwoordigd, en vrijwel helemaal buiten beeld in de voorbereiding van de wetgeving door verschillende belangrijke commissies. Wat betreft Rooms-Katholieke tegenstemmen: voor zover die er waren, werden die, in lijn met het breed aanwezige wantrouwen over Rome, evenmin serieus genomen. Toen de Protestantse Kerk ten langen leste kritischer werd op euthanasie, in 1999, was de praktijk allang *de facto* en *de jure* geregeld.¹²

---

⁵ *Ibid.*, 36.

⁶ Met vele reacties erop gebundeld als *Euthanasie en pastoraat*. Den Haag: Boekencentrum 1998.

⁷ Vgl. Dick Wursten, 'Iedere gelovige is toch tegen euthanasie?', *De Morgen*, 18 februari 2014.

⁸ P.J. Roscam Abbing, *Toegenomen verantwoordelijkheid: veranderende ethiek rond euthanasie, eugenetiek en moderne biologie*. Nijkerk: Callenbach 1972.

⁹ Spreeuwenberg uitte zich over latere ontwikkelingen sceptischer. Zo schreef hij in 2001: 'Toen ik in de jaren zeventig schreef over mijn ervaringen met euthanasie, was dat *not done* binnen medische kringen. Nu hoor ik bijna bij de conservatieve groep'. Joost Visser, 'De relatie tussen lijden en ziekte', *Medisch Contact* 45 (8 november 2001). <http://www.medischcontact.nl/archief-6/Tijdschriftartikel/03842/De-relatie-tussen-lijden-en-ziekte.htm>.

¹⁰ H.M. Kuitert, *Een gewenste dood. Euthanasie als moreel en godsdienstig probleem*. Baarn: Ten Have 1981; *Suicide, wat is er tegen?* Baarn: Ten Have 1983; *Mag er een einde komen aan het bittere einde?* Baarn: Ten Have 1994.

¹¹ Voor een overzicht van de standpunten van de confessionele partijen in de Tweede Kamer, zie Joop Hippe, *Over de 'waardigheid van de mens' en het zesde gebod. Het euthanasievraagstuk en de christelijke partijen in Nederland (1979-2002)*.

http://pub.dnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/DNPPjaarboeken/VoorpublicatiesDNPP/Hippe_Euthanasie.pdf.

¹² SOW-kerken, 'Verklaring over euthanasie', in: Frits de Lange en Jan Jans (red.), *De dood in het geding*, Kampen: Kok, 2000, 17-22; Herman Meijer, *Kerk en euthanasie. Een systematisch-theologische doordenking van Nederlandse kerkelijke protestantse documenten over euthanasie sinds 1972*. Amsterdam: PThU 2018 (masterthesis).

2. *Protestantse achtergronden*

Maar met deze onvolledige opsomming van kerken, theologen en christelijke professionals zijn we er nog niet. De achterliggende vraag is namelijk: hoe kan het dat de euthanasiegedachte in Nederland zo'n vruchtbare bodem vond? Ik denk dat dat direct verband houdt met opvattingen die tot de kern van het Nederlandse protestantisme behoren. Natuurlijk zijn er andere factoren, maar het Calvinisme acht ik in dezen wel onmisbaar.¹³ Ik noem zeven elementen.

Ten eerste is er de protestantse nadruk op het 'vrij zijn van de wet' (antinomianisme) met zijn welbekende voorliefde voor de genade. Natuurlijk zijn er geboden. Er is het zesde gebod: 'gij zult niet doden'. En zeker, datzelfde gebod werd duizenden jaren lang geïnterpreteerd als een afkeuring van zelfdoding.¹⁴ Maar, zo zegt bijvoorbeeld het rapport *Euthanasie en pastoraat* in 1985, 'de geboden zijn er voor de mens en niet omgekeerd'.¹⁵ Die relativering van een ethiek van regels komt tot bloei in het Amerika van de jaren zestig: denk aan de *situation ethics* van Lehmann en Fletcher.¹⁶ We zien die begin 1970er jaren zowel weerspiegeld in het eerste Hervormde rapport over euthanasie als in een ongeveer gelijktijdig verschenen rapport over abortus, een rapport dat zo liberaal was dat het snel in een lade verdween.¹⁷ Protestanten zijn van de genade; niet van de wet. Ze staan open voor het nieuwe. Ze houden niet van regels. Die voorliefde voor de genade vertaalt zich in de jaren zeventig en tachtig ook in afwijzing van het beeld van een veroordelende God voor wie niets goed genoeg is. Als er een God is, dan is deze er vooral één die onze keuze voor euthanasie begrijpt. Frits de Lange drukt dat levensgevoel prachtig uit in het artikel 'Ah mijn lieve dame, gaat u zitten. Dat leven van u viel niet mee hè?' uit het jaar 2000.¹⁸ Hier blijkt de Schepper en Rechter van de wereld over te lopen van begrip voor. In de afgelopen jaren ben ik langs allerlei wegen – onder meer in mijn tienjarige lidmaatschap van de Regionale Toetsingscommissies Euthanasie – vele voorbeelden tegengekomen waaruit blijkt dat de scepsis over een 'regelethiek' onder protestanten springlevend is.

Ten tweede is er de typisch protestantse nadruk op het individu en een daarbij horende afwijzing van een meer Roomse gemeenschapsgerichte benadering. Luther zei: alle gelovigen zijn priesters. Die insteek heeft de ethiek gepersonaliseerd. Niemand kan meer wegduiken voor zijn hoogsteigen verantwoordelijkheid. Dat Nederland als eerste land ter wereld de persoonlijke wilsbeslissing onderdeel maakte van de definitie van euthanasie ('Euthanasie is opzettelijk levensbeëindigend handelen door een ander dan de betrokkene, *op diens verzoek*') ligt in de lijn van dit protestantse denken. Maar waar de Reformatoren en de filosofen van de Verlichting nog wezen op de inbedding

¹³ Voor een breed overzicht van de euthanasiediscussie (maar zonder specifieke aandacht voor de rol van het protestantisme), zie James Kennedy, *Een weloverwogen dood. Euthanasie in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker, 2002.

¹⁴ Vgl. Theo Boer, 'Euthanasie: de regel achter de uitzondering', *Theologia Reformata* 45, 2 (juni 2002), 126-144.

¹⁵ *Euthanasie en pastoraat*, 21-2.

¹⁶ Joseph Fletcher, *Situation Ethics: The New Morality*. Philadelphia: Westminster Press, 1965.

¹⁷ Raad voor de Zaken van Kerk en Gezin, *De abortus provocatus en het pastoraat. Een bijdrage tot de discussie van de Hervormde Raad voor Kerk en Gezin*, Leidschendam 1971. Cf. Theo Boer en Berend Borger, 'Uit de vergetelheid: het Hervormde rapport over abortus provocatus in 1971', *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 70, 1 (2016), 15-30. Nederlandse Hervormde Kerk, *Euthanasie. Zin en begrenzing van het medisch handelen*. Den Haag: Boekencentrum 1972.

¹⁸ Frits de Lange, 'Ah mijn lieve dame, gaat u zitten. Dat leven van u viel niet mee hè?' In: *Trouw Letter en Geest* 6 mei 2000. <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2501310/2000/05/06/Ah-mijn-lieve-dame-gaat-u-zitten-Dat-leven-van-u-viel-niet-mee-h-egrave.dhtml>. Alle websites genoemd in deze lezing het laatst bezocht op 2 oktober 2018.

van persoonlijke keuzen in een objectieve moraal werd die individuele verantwoordelijkheid vanaf de 19e eeuw (denk aan de romantiek en het opkomende existentialisme) meer en meer subjectief getoontzet. In de ethiek staat de een niet boven de ander; niemand heeft dus het recht om een ander zijn autonome keuze te ontzeggen. De Nederlandse protestant aan het einde van de 20e eeuw was vooral zelf verantwoordelijk, in de beschutting van zijn eigen mens-Godrelatie, en wenste zijn verantwoordelijkheid niet door de gemeenschap te laten normeren.¹⁹

Ten derde is er de typisch protestantse scepsis over de morele relevantie van natuurlijke processen.²⁰ *Euthanasie en pastoraat* uit 1985 zegt het klip en klaar: de natuur is niet God.²¹ Meer dan in het Rooms-Katholieke natuurrecht wordt erop gewezen dat de natuur ambigu, rauw en grillig is. Kuitert betoogde dat de dood door medisch toedoen überhaupt al nauwelijks meer natuurlijk te noemen is.²² Hoezo ‘natuurlijk sterven’? Waarom zou een natuurlijke dood te prefereren, laat staan de enig acceptabele dood zijn? Bovendien: als de dood een straf op de zonde is, is zij toch per definitie iets onnatuurlijks? Mogen we deze straf niet net zo ontlopen als het zweet op ons aanschijn door middel van machines, de pijn van bevallingen met ruggenprikken, en de Babylonische spraakverwarring met *google translate*? Zelfs bij kritische, orthodox-protestantse auteurs zoekt men dan ook tevergeefs naar pleidooien voor de waarde van een natuurlijke dood. Waar Luther het natuurrecht nog gewoon overneemt, nemen Calvinisten een veel grotere afstand tot de natuur, en de Nadere Reformatie doet daar in de 17e en 18e eeuw nog een schepje bovenop. Het botert niet tussen protestanten en de natuurlijke dood.²³

Een vierde religieuze element hebben de protestanten gemeenschappelijk met de Rooms-katholieken: de nadruk op het hiernamaals als de plaats waar mensen getroost en opgericht zullen worden. Ik acht dit in het Nederlandse euthanasiedenken een van de meest dominante en persistente argumenten, tot op de dag van vandaag. ‘Wie dood gaat, krijgt het straks beter.’ Harry Kuitert, die in zijn pleidooi voor euthanasie in het algemeen niet theologisch redeneert, noemt het geloof in een hiernamaals als een argument waarom gelovige mensen zich niet al te zeer aan dit leven hoeven te hechten.²⁴ Ik moest daaraan denken toen ik mijn tienerzoon de werking van een computergame aan een vriend hoorde uitleggen. ‘Het geeft niet of je dood gaat’, zei hij, ‘want je kunt daarna gewoon weer verder’. Je hebt dus kennelijk dood en dood. De Amerikaanse ethicus Daniel Maguire beschrijft het geloof in een hiernamaals zelfs onomwonden als argument voor euthanasie: ‘For a Christian and for anyone who believes in an afterlife, to “terminate life” is not to terminate life, but to move on to a new life ... This would seem to make it easier for a Christian to see death as a friend’.²⁵

---

¹⁹ Cf. Roscam Abbing, *Toegenomen verantwoordelijkheid*, 35: ‘Er kunnen echter situaties zijn ? waarin een mens biddend en luisterend tot de overtuiging komt dat zijn leven voltooid is, dat hij de komst van de dood mag bespoedigen’.

²⁰ Voor een heldere uiteenzetting van de belangrijkste verschillen tussen protestants en Rooms-Katholiek denken op het terrein van de moraal, zie James M. Gustafson, *Protestant and Roman-Catholic Ethics: Prospects for Rapprochement*. Chicago: University of Chicago Press, 1976.

²¹ *Euthanasie en pastoraat*, 23-4.

²² Kuitert, *Een gewenste dood*, 91.

²³ Vgl. Roscam Abbing, *Toegenomen verantwoordelijkheid*, 36, waar de auteur zowel een ‘generaal gebod’ als een ‘generaal-natuur-feit’ van de hand wijst.

²⁴ ‘Waarom zouden we het iemand kwalijk nemen dat hij de angst overwonnen heeft? Integendeel, daarover zouden we ons moeten verheugen en dat des te gemakkelijker als iemand bij zijn leven de Schepper heeft leren kennen en Hem eerbiedig aan het eind ervan het entreebewijs teruggeeft’. Kuitert, *Een gewenste dood*, 85.

²⁵ Daniel Maguire, *Death by Choice*. Garden City, NY: Doubleday 1984, 129-30.

Inderdaad is voor velen de dood niet het einde. Hoewel Nederland inmiddels verder is gesecculariseerd, komen we ook nu nog dikwijls uitspraken tegen waarin mensen verwijzen naar het goede dat zij na de dood verwachten. Sommigen zeggen dat zij ‘naar God gaan’ of ‘uitzien naar de hemel’. Nog meer mensen geven aan uit te zien naar het weerzien met overleden geliefden. Een voorbeeld is de NPO-documentaire *Levenseindekliniek* uit 2016. Daarin zegt de honderdjarige Ans Dijkstra vlak voor haar euthanasie: ‘Ik ga naar Leo toe’.²⁶ Het betreft haar onlangs overleden zoon. Veel hulpverleners gaan mee in dit jargon en wensen iemand een ‘goede reis’. In een andere documentaire zegt een arts vlak voor de euthanasie: ‘Wat er nu komt, dat weet niemand, maar ik ben er zeker van dat er straks een hoop goeds op u af zal komen’.²⁷ Als het gaat over het benoemen van wat ‘dood’ is, zijn uitspraken in de zin van ‘de dood is het definitieve einde’ zeldzamer.

Een vijfde element delen we eveneens over de confessiegrenzen heen: het spreken in termen van het leven als gave. Net als andere religieuze elementen is ook dit element gaandeweg van kleur verschoten. Lag aanvankelijk de nadruk op het leven als gave van God (met nadruk op de gever), nu is de nadruk gaandeweg komen te liggen op het leven als gave van God (met nadruk op de gift). Een meer autonome invulling van het begrip dus, waarin de moderne notie meeklinkt dat mét het eigendomsrecht van de gave ook het recht om erover te beslissen van eigenaar is verwisseld.²⁸ De Amerikaanse filosofe Margaret Papst Battin past dit inzicht toe op het leven zelf. ‘If life is really a gift from God to the individual, it is that [...] person’s right to do with it as he or she chooses’.²⁹ De Franse theoloog Jacques Pohier drukt zich nog scherper uit: ‘God geeft aan mensen niet slechts een gedeeltelijke vrijheid om zichzelf dan een “eigen domein” voor te behouden. Het is bijna blasfemisch om te denken dat God ons het leven heeft gegeven zonder dat we erover mogen beschikken, ten goede of ten kwade, volgens ons eigen oordeel’.³⁰ Deze invulling van de gave-metafoor zegt weinig over God en veel over onszelf. Zij is, zo meen ik, vooral een religieuze bevestiging van het zelfbeschikkingsrecht, en daarmee inconsequent. Want wie ‘God’ zegt, zegt nu eenmaal iets unieks, en doet veel meer dan alleen een weetje over een willekeurige gever toevoegen.³¹ Het woord ‘God’ – en dan bedoel ik God met een hoofdletter, bron en begin van het universum, degene boven wie niets groters denkbaar is, degene bij wie alle menselijke goedheid in het niet valt, en degene over wie wij altijd met voorbehoud moeten spreken – dat woord verandert alles. Niets is daarna meer hetzelfde.³²

Een zesde factor is de oecumenische nadruk op het daadwerkelijk en effectief beoefenen van barmhartigheid. De optie van euthanasie bij ondraaglijk lijden komt bij veel protestanten voort uit een heilig roepingsbesef dat we onze naaste een effectieve oplossing voor zijn lijden behoren te bieden. Maar waar in mijn optiek Rooms-katholieken nog altijd sterker berusten, heeft het

---

²⁶ Marcel Ouddeken en Hans Kema, *Levenseindekliniek*. NTR 2Doc Documentaire, 15 februari 2016.

²⁷ Rob Hof, *Regie over eigen leven en sterven, Deel 1: Een gewenste dood*, Hilversum: NCRV 2003. Documentaire film.

²⁸ Vgl. Theo Boer en Angela Roothaan (red.), *Gegeven. Ethische essays over het leven als gave*. Zoetermeer: Boeken-centrum 2003.

²⁹ Margaret Pabst Battin, ‘Prohibition and Invitation: The Paradox of Religious Views about Suicide’. In: *The Least Worst Death: Essays in Bioethics on the End of Life*. New York en Oxford: Oxford University Press 1994, 217.

³⁰ Pohier in M. Horwitz, ‘L'euthanasie en débat’, in: *Actualité Religieuse dans le monde* 119 (15 februari 1994), 26, vert. ThAB. **Nb. ik heb op dit ogenblik geen toegang meer tot de oorspronkelijke Franstalige tekst.**

³¹ Cf. James M. Gustafson, ‘Say Something Theological!’, in: *Moral Discernment in the Christian Life: Essays in Theological Ethics*. Selected and with an Introduction by Theo A. Boer and Paul E. Capetz. Louisville: Westminster John Knox Press (Library of Theological Ethics), 2007, 85-97.

³² Cf. Theo Boer, ‘God als gever van het leven in een moderne context’, in: Boer en Roothaan (red.), *Gegeven*, 20-42.

Nederlandse protestantisme daar een uitgesproken activistisch element aan toegevoegd. Niet afwachten en berusten. Handelen!

Een zevende en laatste factor heeft te maken met Calvinistische rechtlijnigheid, een eigenschap die overigens Nederlanders niet allemaal populair heeft gemaakt. In discussies over euthanasie in de 1990er jaren kwam regelmatig het argument ter tafel dat ook in andere landen levensbeëindiging plaatsvindt, maar dan in het geheim; denk aan het ‘creatief’ hanteren van de morfinespuit. Welnu, gesjoemel, daar houdt een protestant niet van. Als je iets doet, wees er dan open over. Een dappere zondaar zei Luther Augustinus al na toen hij sprak over moeilijke beslissingen. Wees liever transparant, ook over de compromissen die je sluit en de vuile handen die je maakt. Die instelling heeft veel gebracht, waaronder niet in de laatste plaats een politieke cultuur van transparantie. De Nederlandse euthanasiewet is mede het gevolg van deze protestantse eerlijkheid: weliswaar blijft het niet-normaal medisch handelen, maar wel handelen dat in uitzonderingsgevallen verantwoord kan worden. De publieke opinie heeft grote moeite om de twee polen van deze breekbare logica bij te benen. Iets wat eigenlijk niet mag, maar soms weer wel mag? Ook de toetsingscommissies euthanasie zijn in toenemende mate gaan spreken in termen van ‘de mogelijkheden die de euthanasiewet biedt’.³³ De keuze om euthanasie enerzijds een uitzondering te laten blijven – prominent onderdeel van het Wetboek van Strafrecht, inclusief strafmaat – en het anderzijds zo nauwkeurig en transparant te regelen, zou op termijn weleens een onhoudbare paradox kunnen blijken.

3. Slot

Ik denk dat met grote waarschijnlijkheid gesteld kan worden dat Nederland geen euthanasiewet zou hebben gehad zonder de pioniersrol van Nederlandse protestanten. Maar die liefde van de protestanten blijkt ook zijn grenzen te hebben. Volgens een recente enquête vindt 40% van de protestantse pastores in Nederland actieve levensbeëindiging nog steeds strijdig met zijn christelijke levensovertuiging. Die kritiek op euthanasie wordt groter naarmate het gaat om de nieuwere toepassingen van euthanasie: euthanasie bij psychiatrie, dementie en voltooid leven. Daarbij is de steun voor euthanasie onder jongere protestantse pastores nóg weer kleiner. Wij doen daar op dit moment onderzoek naar.³⁴ De conclusie lijkt mij gerechtvaardigd dat protestanten in Nederland weliswaar beslissend hebben bijgedragen aan de acceptatie van euthanasie als uitzondering, maar dat zij die steun *in Frage stellen* zodra die uitzondering tot een regel gaat worden. In die cultuurkritiek zijn zij gelukkig niet alleen.

Ik dank u wel.

---

³³ Regionale Toetsingscommissies Euthanasie, *Jaarverslag 2013*. Den Haag 2014, 5, 7.

³⁴ Theo A. Boer, Wim Graafland, Theo T.P. Plezier and Annemarieke van der Woude, ‘Euthanasia and other medical decisions at life’s end: experiences and views of protestant pastors in the Netherlands’. Forthcoming 2018/19.